

FILOZOFICKÁ FAKULTA Univerzita Karlova

Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK

Oponentský posudek

René Novotný, *Národnost, rasa a pospolitost: Německé obyvatelstvo v Protektorátu Čechy a Morava*, dizertační práce, Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, Ústav historický věd, 2019, 406 s.

Dizertační práce Reného Novotného se zabývá problematikou německého obyvatelstva v Protektorátu Čechy a Morava. Autorovým cílem bylo zpracovat téma v celé jeho komplexní šíři na bázi zevrubného archivního výzkumu. Volba tématu si jistě zaslouží ocenění, neboť německé obyvatelstvo, jak i sám autor v úvodu podotýká, je spíše opomíjeno a doposud historiografie nevyprodukovala práci, která by komplexně analyzovala fenomén německého obyvatelstva v českých zemích v době nacistické okupace, natož v Československu ve 20. století. Pomínu-li zjevně se prohlubující jazykovou bariéru, pro kterou se prameny stávají badatelům čím obtížněji dostupnými, problém spočívá především ve formulaci základní výzkumné otázky: jak přistoupit ke studované látce, když německou menšinu zkoumáme právě v exponovaném období nacionálního socialismu?

René Novotný vychází z předpokladu, že národnostní politika v protektorátu měla dvě od sebe oddělitelné složky: „posilování němectví“ a oslabování pozic českého obyvatelstva, přičemž v dizertaci se věnuje první z nich. Za hlavní badatelskou otázku zvolil posouzení míry, do jaké se podařilo upevnit tzv. němectví v protektorátu a rovněž si stanovil cíl „*otestovat postulát heterogenity německého obyvatelstva v Protektorátu*“ (s. 15). Doplnující otázky, rozepsané na témže místě, jsou směsí poměrně různorodých problémů, z nichž některé jsou již po nějaký čas historiografií rozpracované (např. vztah nacistické teorie a politické praxe; smíšené česko-německé sňatky, HJ/BDM), jiné jsou poměrně vágní, pokud jde o jejich zpracování a posouzení v rámci historické analýzy či nesrozumitelně zformulované (např. „rentabilita německé agendy“; *Volkstumspolitik* jako „stabilní nebo dynamický proces“).

Z tohoto souboru otázek vyplývá zřejmě autorův záměr pojmout téma co nejkomplexněji, avšak činí tak navzdory tomu, co o tématu již dávno víme. Domnívám se, že pokládat si otázku, zda bylo německé obyvatelstvo v protektorátu heterogenní či homogenní komunitou je nadbytečné a vědecky neproduktivní, podíváme-li se do prací Detlefa Brandese, Chad Bryanta, Tary Zahry či Jeremyho Kinga vydaných v posledních dvou dekadách. Problém může spočívat v nedostatečné znalosti existující literatury a v přílišném důrazu na pramenový materiál a jeho výběr, jak uvidíme dále.

Autor rozdělil text do šesti hlavních kapitol, ve kterých se postupně zabývá (1) národnostní politikou (*Volkstumspolitik*), kde ne zcela srozumitelně kombinuje pojednání o institucích a jejich politikách spolu s historickým pohledem na utváření sídelních areálů v českých zemích v čase od středověku do 20. století. (2) Další kapitola se věnuje německé identitě, kde autor v několika podkapitolách rozebírá problematiku tzv. němectví, resp. podoby a rozsah německého osídlení v čase protektorátu. Ve větší části této kapitoly o identitu autorovi vlastně vůbec nejde, protože se pojetím národností z hlediska nacistické rasové teorie. (3) Třetí

FILOZOFICKÁ FAKULTA Univerzita Karlova

Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK

kapitola zdůrazňuje zvláštní roli populační politiky, kterou zde autor chápe zejména jako politiku protínající teorii a praxi rasové vědy neboli eugeniky. K témuž tématu se poněkud neprakticky vrací též v následující kapitole. Souslednost kapitol 3 a 4 tak není srozumitelná. (4) Další tematicky celek autor nazval „budování německé společnosti“ a akcentuje v něm téma germanizace veřejné správy a současně budování německé infrastruktury, která má vytvořit zázemí pro německou populaci z hlediska jeho sociálních, zdravotních a kulturních potřeb. Samotný termín „německá společnost“ je v kontextu předkládané práce dosti zavádějící a není mi jasné, proč právě zde autor ve vlastní sebereflexi nehovoří o německé pospolitosti či společenství s odkazem na slavné Tönnisovo pojednání o distinkci *Gemeinschaft/Gesellschaft*, které sám zmiňuje (s. 19). Tato kapitola nicméně představuje patrně nejzajímavější a nejpřínosnější část dizertační práce, ačkoli se zároveň domnívám, že autor její potenciál využil jen částečně. Mnohem větší prostor mohl dát problematice *Volkstumsföndu* v kontextu hospodářské podpory etnických Němců. Navazující kapitola (5) se věnuje německé kolonizaci Čech a Moravy a zakládá se především na pozemkové politice – vysídlování českého obyvatelstva a osídlování německými kolonisty. Závěrečná kapitola (6) s emočně vyhoceným názvem „Zúčtování“ je v zásadě závěrem celé dizertace. Její součástí jsou také čtyři exkurzy, jejichž funkce v rámci struktury není vůbec zřejmá. Je zjevné, že neplní roli ideálně typických kategorií, které by autor demonstroval na několika případových studiích. Budí dojem, že jde o materiál, který autor chtěl využít, ale do hlavní struktury práce se nehodil.

Překládaná práce má dva hlavní problémy, tím je jednak nedostatečný analytický přístup ke studované látce a jednak způsob, jakým autor pracuje s literaturou a prameny.

(1) Autorovi se nepodařilo vytvořit historickou analýzu vybraného tématu. Text se na mnoha místech rozpadá do obsáhlých a velmi detailních popisů prezentující „expertizu“ nacistické rasové vědy, marginálních příběhů z lokálního prostředí či obsáhlých citací primárních pramenů. Výsledkem je situace, kdy kolikrát chybí zobecnění či argument demonstrováný právě na popisovaném příkladu. Z pozice čtenářky jsem tak dobře informovaná o tom, o čem referují prameny, ale chybí mi zde přidaná hodnota historické analýzy (kritika pramene, svébytná autorská interpretace). Tento problém je zřejmý zejména v pasážích, ve kterých se autor podrobně věnuje rasové teorii (kap. 2 a 3). Čtenáři překládá poměrně velké penzum převzatých pramenů, které jsou místy spíše soupisem obskurních rasových pouček (viz soupis evropských ras na s. 95; rasové kategorie na s. 148). Tento způsob práce autor kolikrát zavádí na špatnou cestu, když nezřídka užívá jazyk pramene (např. „...se projevíly údajně známky příbuzenského křížení“ – s. 334).

Na druhé straně, vedle rasové teorie existovala také zcela konkrétní praxe, kterou nás autor přivádí mnohem blíže protektorátnímu prostředí. Za zajímavé považuji pojednání o zjišťování „poněmčitelnosti“ (udělování/odebírání němectví), byť kolikrát i zde autor zabíhá do velkých detailů, což má podobný efekt, jaký jsem popsala výše, tj. reprodukuje obsah rasových příruček nebo nejrůznějších rasových dotazníků či formulářů. Spíše než tyto detaily by stálo za to rozpracovat konfliktní pole, kterých si je autor vědom, protože je sám zmiňuje (např. úřední lékaři vs. RuSHA, s. 179), nicméně nevěnuje jim větší pozornost. Důvodem může být, že tato perspektiva by autora nutila odklonit se od tradičního pramene vytyčeného rámce

FILOZOFICKÁ FAKULTA Univerzita Karlova

Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK

„rasové politiky“ a větší důraz klást na analýzu spíše než deskripci či transkripci pramene. Je to škoda, protože jinak se zdá, že autor považuje prostředí více méně pevně rozdělené podle národnostního klíče s mírnými odchylkami, jež dokládá existence národně indiferentní populace. To je nešťastné východisko, neboť protektorát byl ohromným konkurenčním prostředím, což se projevovalo na nejrůznějších úrovních a současně proměňovalo v čase. Autor sice popisuje pokusy o rozdělení protektorátu ze strany gauleiterů přilehlých žup, ale to je již poměrně známá problematika rozpracovaná literatuře (počínaje prací D. Brandese z 60. let).

Nejoriginálněji působí pasáže, ve kterých se autor pokouší o genealogii sídelních struktur českých Němců a topografii prostoru z hlediska národnostního rozložení obyvatelstva na protektorátním území. Kladu si proto otázku, zda právě perspektiva sociálních dějin, tj. zde perspektiva zdola, zaměření na obyvatelstvo a jeho rozvrstvení, životní podmínky a možnosti v souvislostech s měnicími se institucemi a intencemi vládnoucího režimu, by nebyla cesta, jak zpracovat problematiku Němců v protektorátu jinak a vyhnout se tak kolizi s dosavadním bádáním a reprodukcí podobných závěrů či alespoň tak vytěsnit rasovou politiku do všudypřítomného pozadí. Tuto otázku si pokládám zejména proto, že autor se v práci vůbec nevyrovnává s dosavadním bádáním. Úvod sice obsahuje historiografický přehled, na konci textu je obsáhlý seznam literatury, ale práce vůbec nebudí dojem, že by autor s danou literaturou, zejm. předkládanými východisky a interpretacemi pracoval, tj. vymezoval se vůči nim, rozpracovával, polemizoval s nimi, apod.

(2) Moje druhá hlavní kritická poznámka se týká práce s literaturou a prameny. Sledujeme-li systematicky autorovu práci s odkazy, zdá se, že stěžejní jsou pro něj práce I. Heinemann, Ch. Bryanta a starší práce D. Brandese, navzdory tomu, že zcela zásadní by pro autora měl být poslední Brandesova monografie „*Umvolkung, Umsiedlung und rassische Bestandaufnahme*“ (2012, česky 2015). Brandes se v ní věnuje prakticky témuž tématu, tj. germanizaci českomoravského prostoru, proto bych očekávala vyrovnávání se s Brandesovými závěry. Současně se autor nezdá uchýlit k citacím starší literatury (z období před rokem 1989), namísto recepce poznatků podstatně novější historiografie. Užívá četné odkazy na Václava Krále, v kontextu populační politiky odkazuje na práce z poloviny 60. let nebo sleduje jen pramenné zdroje, což autora častokrát vede k poznatkům, které nejsou nijak nové. Naopak chybí standardní práce ke studiu německé menšiny v českých zemích v širším historickém kontextu (např. Gary Cohen, Jeremy King). Z novějších prací chybí kupř. práce Tomáše Zouzala o vysídlování vojenského prostoru Sedlčanska či početné rozbory nejrůznějších legislativních úprav ve Třetí říši a v Protektorátu Čechy a Morava od právního historika Jaromíra Tauchena.

Nedostatečná orientace v literatuře má dva efekty: za prvé, autor se místy uchýlí k nepřesným referencím. To je případ odkazu na text Johna Connellyho *Nazi and Slavs* (pozn. 411), kde Connelly – jak ostatně plyne z názvu článku – se zabývá nacistickou politikou vůči slovanským národům. Autor na text odkazuje na dvou místech, v pojednání o literatuře a po té ve zmíněné poznámce. Pro českou situaci je ovšem Connellyho článek zajímavý z jiného důvodu a nikoli proto, že dokládá, že Češi podobně jako ostatní Slované fatálně padli za oběť nacionálního socialismu a jeho rasové politice. Connelly ukazuje značnou variabilitu politik vůči Slovanům, což je patrné právě při srovnání situace Čechů s jinými národy. Jinými slovy,

FILOZOFICKÁ FAKULTA Univerzita Karlova

Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK

Connelly demonstruje, jak moc se teorie lišila od praxe a do jaké míry byla situace českého národa specifická, tj. do značné míry příznivější, srovnáváme-li např. s polským či sovětským obyvatelstvem.

Za druhé, ještě zřetelněji je tento jev patrný v oddíle o tzv. národnostní mezivrstvě (2.5), ke které autor odkazuje i v dalších částech textu své práce. R. Novotný v této části, která nemá ani dvě strany rozsahu, referuje o „*velice zajímavé a nepřiliš probádané skupině protektorátního obyvatelstva*“, jak uvádí, o které se nacistická byrokracie vyjadřuje jako o *völkische Zwischenschicht* (s. 115). Domnívám se, že pokud by autor nahlížel téma analyticky a vyvaroval se užívání jazyka pramene (tj. rozlišoval mezi jazykem své analýzy a jazykem dobových dokumentů), věděl by, že fenomén „národní indifference“, jak jej historiografie popisuje, má v posledních desetiletích poměrně velký ohlas v historiografii. S jistou nadsázkou můžeme mluvit o svébytné historiografické škole. Jsou to práce Tary Zahry, Jeremyho Kinga, Pietera Judsona v návaznosti na konstruktivistický přístup Rogerse Brubakera, které popisují boje i netečnost obyvatelstva na jazykových hranicích v období od habsburské monarchie až po první polovinu 20. století. I zde budí pozornost autorova práce s literaturou, protože ačkoli v seznamu literatury *Kidnapped Souls* od Tary Zahry figuruje, autor nemá tušení, o čem práce pojednává a jakou interpretaci prezentuje.

Nedostatečný vhled do literatury autor kompenzuje rozsáhlým pramenným výzkumem. Bádání na úrovni zemských, oblastních a okresních archivů, které autor podnikl, je nepochybně úctyhodný výkon. Tím spíše mě překvapuje obrovské množství referencí na zprávy Německé bezpečnostní služby (*Sicherheitsdienst*), které jsou atraktivním a snadno použitelným, ale také poměrně problematickým zdrojem informací o náladách obyvatelstva a situaci ve společnosti a v lokálních prostředích. Zprávy SD nejsou objektivním popisem reality a nelze je takto číst. Naopak, je třeba kriticky posuzovat daná sdělení, možné reprezentace a strategie stojící v pozadí užitých formulací. Autor však se zprávami pracuje jako s důvěryhodným pramenem a přebírá z něj velké množství doslovných citací, ze kterých vybírá někdy až banální konstatování (např. Němce prý těšila výstavba německých soudů v protektorátu, s. 230) či prezentuje poznatky okupačních úředníků jako něco, co reálně odpovídá skutečnosti („*Rozptýlení nacisté se museli vypořádat s častou českou „šikanou*“ – s. 219). Právě tento naposledy zmiňovaný případ naznačuje, že autor místy zaměňuje politiku za propagandu. Navíc výsledkem těchto více než častých odkazů na zprávy SD jsou citace, u nichž nemáme vůbec tušení, kdo je mluvčím nebo čím názor autor prezentuje takto doslovně a proč. To je další problematická rovina tohoto pramene, který je kolektivním dílem byrokratického aparátu jedné z nacistických organizací. Konkrétního autora zde samozřejmě identifikovat ani nemůžeme. Zde bych autorovi doporučila konzultovat jeden z nemnoha textů Dalibora Krčmáře, který obsahuje uvedení problematiky zpráv SD (Mimořádné zpravodajství protektorátního SD o reakcích obyvatel na události z 27. a 28. září 1941. *Terezínské listy: sborník Památníku Terezín. 40*. Praha: Oswald, 2012. s. 18-39).

Pokud jde o formální stránku práce, text je obtížně čitelný, zejména kvůli množství reprodukováných pramenů a nejrůznějších soupisů a poměrně obsáhlým pasážím, kde autor doslovně cituje. Historiografická literatura je do jisté míry literárním útvarům, takže její tvůrci by měli být s to předložit text, který má nejen odbornou, ale též literární úroveň. Z tohoto

FILOZOFICKÁ FAKULTA Univerzita Karlova

Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK

hlediska považuji za nepraktické a čtenářsky nevstřícné uvádět dlouhé citáty v němčině či angličtině bez ohledu na to, že se jedná o jazyky běžné pro odbornou komunikaci.

Dizertační práce Reného Novotného rozsahem a záběrem odpovídá standardu, ale totéž bohužel neplatí o koncepci a kvalitě zpracování. Práci **doporučuji k obhajobě za předpokladu**, že autor před komisí uspokojivě zareaguje na obě dvě hlavní výše uvedené výtky a zodpoví následující otázky.

Otázky k ústní obhajobě:

1. První dotaz se týká formulace výzkumného tématu a badatelských otázek. Byl na počátku autorův zájem o dějiny nacistické rasové politiky, nebo německého obyvatelstva? Některé pasáže budí dojem, že jde o části vzájemně oddělené a text tudíž působí nesourodě a nevyváženě. Podle jakých kritérií autor práci strukturoval?
2. Kam by autor zařadil svou práci v kontextu dosavadního bádání? V čem navazuje, doplňuje dosavadní poznání, která máme zejm. díky Detlefu Brandesovi?
3. Jak by autor definoval rozdíly mezi národnostní, germanizační a rasovou politikou v protektorátu, které dle textu považuje za oddělené politiky?
4. Jaký byl reálný dosah exploatace českého prostoru ve smyslu vynakládání českých zdrojů na účely péče a zabezpečení německého obyvatelstva?

V Praze, 16. října 2019

PhDr. Radka Šustrová, Ph.D.